

LATVIJAS TAUTSKOLOTĀJI 1905. GADA REVOLŪCIJĀ

Baiba Kaļķe, Dr. paed.

Latvijas Universitātes Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte

Mērķis: izanalizēt Latvijas tautskolotāju darbību 1905. gada revolūcijā.

Pētīšanas metodes: avotu un literatūras analīze.

Atslēgvārdi: 1905. gada revolūcija, tautskolotāji, rezolūcija, kongress, mācību programma, demokrātiskās tendences.

Divējādie nacionālie spaidi, gadsimtiem ilgs beztiesiskums savā zemē, smagie dzīves apstākļi izraisīja Piektā gada revolūciju. „1905. gada revolūcija pieder pie ievērojamākajām parādībām latviešu tautas dzīvē. Viņa dziļi saviļņoja tautas dzīvi un atsaucās dažādās tautas darbības nozarēs.”[6] Tā ietekmēja arī pedagoģiskās domas un izglītības attīstību Latvijā. Tā bija pavērsiens uz demokrātismu Latvijas skolās.

Vairums latviešu inteliģences pārstāvju 19./20. gs. mijā savu profesionālo gaitu sākumā bija skolotāji. Viņi atradās visu sabiedrisko un politisko norišu centrā. Tautskolotāji bija viens no sabiedrības aktivizējošiem spēkiem – dažādu biedrību veidotāji (dziedāšanas, labdarības u.c.), vietējās sabiedriskās dzīves organizētāji (koru, teātru vadītāji), piedalījās arī politiskajā kustībā.

20. gs. sākumā apstākļi tautas izglītības attīstībai Latvijā joprojām bija nelabvēlīgi, jo valdība īstenoja prettautisku, reakcionāru politiku. Cara ierēdņi cīnījās par rusifikāciju mācību iestādēs. Līdztekus šim aparātam (kurators, divi mācību apgabala inspektori, trīs guberņas tautskolu direktori, divdesmit divi tautskolu inspektori) darbību turpināja arī muižnieku un mācītāju skolu valdes un komisijas, kuru mērķis bija latviešu tautskolu nodošana baltvācu ziņā.

Skolotāju darba un skolēnu mācību apstākļi, īpaši laukos, bija slikti. Skolas ēkas parasti celtas no koka, vienkāpju, bieži savu mūžu nokalpojušas. (Aizputes Padures skola – veca ēka ar maziem lodziņiem, cauru jumtu, izpuvušiem griestiem.) Skolēni bieži slimoja ar infekcijas slimībām. Šī laika skolu stāvokli savos darbos atspoguļojis skolotājs – rakstnieks Sudrabu Edžus („Laimzemes skola”, „Dullais Dauka”).

Nacionālie spaidi, pazemojošie darba apstākļi, kā arī tajā laikā izplatītās klasiskās un demokrātiskās pedagoģijas atziņas daudzus tautskolotājus tuvināja sociāldemokrātu kustībai, kas 1904. gadā apvienojās Latvijas Sociāldemokrātiskajā strādnieku partijā, kuras rindās stājās daudzi tautskolotāji.

Arī topošie skolotāji (īpaši no Baltijas skolotāju semināra un Valmieras skolotāju semināra) veidoja pulciņus, izdeva žurnālu, ar revolucionārajām idejām iepazīstināja vietējo sabiedrību. Tā, Pēteris Birkerts, būdams Baltijas skolotāju semināra audzēknis,

izplatīja proklamācijas, propagandēja jaunās idejas, kā sods – izslēgšana 1903. gadā no šīs mācību iestādes.

Skolotāji savos pagastos un pilsētās bija labi zināmi, cienjami cilvēki, ieguvuši autoritāti, tādēļ viņu vārdos ieklausījās. Lai progresīvie pedagogi varētu sekmīgi risināt galveno uzdevumu – skolu demokratizāciju, bija nepieciešams apvienoties. 1903. gadā sociāldemokrātu vadībā tika izveidots pirmais skolotāju pulciņš pie Jonatāna biedrības skolas (40 dalībnieki), 1904. gadā Pārdaugavas Labdarības biedrības skolā otrs pulciņš.[10,45]

1904. gada novembrī Rīgā notika plaša skolotāju sapulce, tajā piedalījās vairāk nekā 100 izglītības darbinieku. Šoreiz pārstāvēti bija arī lauku skolotāji. Svarīgākais jautājums šajā sapulcē bija mācību programmu pārveide skolās, jo spēkā bija 1899. gadā publicētā, kas neatbilda jaunajai sociālajai situācijai.

Revolūcijas sākumu 1905. gadā iezīmēja 9. janvāra notikumi Pēterburgā, solidarizējoties 12. janvārī Rīgas strādnieki pēc LSDSP aicinājuma uzsāka vispārēju streiku. 13. janvāra demonstrācijas dalībnieku apšaušana izsauca jaunus streiku un demonstrāciju viļņus visā Latvijā.

Jau 1905. gada februārī Rīgā sanāca pirmā sociāldemokrātisko skolotāju konference. Tajā tika ievēlēta Latviešu sociāldemokrātiskā skolotāju komiteja, kas izdeva lapiņas „Visiem vecākiem” [1] un „Biedri – skolotāji”.[2] Tajās raksturota skola pastāvošajā cariskajā iekārtā un izteiktas prasības pēc demokrātiskas skolas, kā galveno izvirzot – skolas atdalīšanu no baznīcas; mācības dzimtajā (latviešu) valodā; skolas pakļautība vietējam pašvaldībam; skolas un vecāku sadarbība audzināšanas jautājumos; obligāts skolas apmeklējums bērniem no 8 līdz 16 gadu vecumam; skolu pakāpenība.

Aprīlī notika vēl viena skolotāju konference Blumberga privātskolā Rīgā, kurā piedalījās 125 delegāti, to starpā arī Rainis. Pēc konferences I. Rītiņš, Fr. Čubis, J. Plāķis, Fr. Silarājs sāka izstrādāt jaunu skolu programmu. To rediģēja J. Asars.

Revolucionārie tautskolotāji piedalījās arī aģitācijas un organizatoriskajā darbā – runāja neskaitāmos mītiņos un apspriedēs, organizēja un vadīja pulciņus laukos, piedalījās baznīcu demonstrācijās. Skolotāju dedzība aizrāva arī skolēnus. Tā, Engures mācītājs ziņojumā mācītājam Bīlenšteinam rakstījis: ”1905. gadā šīs skolas (Engures jūrskola – aut. piez.) 40 skolēni terorizēja visu ciemu. Direktors noskatījās, rokas berzēdams, uz šo trokšņojošo bandu. Zēni gāja ar sarkanu karogu cauri ciemam, apstājās pie direktora dzīvokļa un paziņoja viņam, ka agrāk skolu neapmeklēšot, kamēr nebūšot gādāts par franču un angļu valodas ieviešanu. Sūtītas tika telegrammas uz Pēterpili, ziņojumi uz Rīgu, zēniem tika doti solījumi. Mūsu jaunatnes priekšgalā jūrskolas skolotājs Upīts un direktors Dreilings.” [9,26,27]

Skrundas mācītāja Bruningena ziņojums pierāda, ka jaunās idejas ļoti ātri izplatījās visā Latvijā. „Visi trīs palīgskolotāji: Karlovskis, Fernests un Birznieks likās esam pārliecināti ateisti un valsts kārtības nīdēji. Abi pēdējie izglītību (drīzāk gan neizglītību) ir baudījuši Baltijas krievu seminārā (..) Viņi nekaunējās man priekšā, kad mēs bijām

vieni bez lieciniekiem, atklāti izteikt savas ķeizaram un ticībai naidīgās idejas. (..) Piepeši 1905. gada aprīlī apcietināja un aizveda skolotāju Birznieku. Viņa tālākais liktenis še nav zināms. Abi pārējie skolotāji no šī gadījuma nekā nebija mācījušies, viņi turpretim uzstājās vēl pārdrošāk kā skolā, tā pret galveno skolotāju, apsmiedami inspektoru, priekšniecību, ticību. (..) Lai raksturotu, cik nekaunīgi šie jaunie cilvēki pārkāpa disciplīnu, minēšu tikai , ka Fernests, piemēram, neskatoties uz visiem inspektora aizrādījumiem, negāja uz rīta lūgšanām, stundas pēc patikšanas nokavēja un, nevienam ne vārda neteicis, ar visu klasi devās uz mežu pastaigāties, lai tur skolēniem, kas zina, turētu nezin kādus priekšlasījumus.” [9,125]

1905. gada augustā tika izdota brošūra „Mūsu tautskola”. [5] Tā kā to bija rediģējis J. Asars, programma tika nosaukta viņa vārdā. Tajā bija iekļauta jaunā tautskolu programmu, kas bija iepriekšējo konferenču darba rezultāts. Galvenie izveides principi – jā māca viss, kas vajadzīgs ,lai tautskolu beigušie varētu patstāvīgi turpināt izglītību. Lai to realizētu, tika noteikts mācību ilgums tautskolā – seši gadi, pie tam tā būtu bezmaksas, obligāta izglītība visiem bērniem vecumā no 8 līdz 14 gadiem, obligātie mācību priekšmeti – dzimtā valoda, dabas zinības, matemātika (arī algebras un ģeometrijas sākumi), krievu valoda, vācu valoda, vēsture, ģeogrāfija, dziedāšana, zīmēšana, likuma zināšanas. Programmā tika noteikti arī svarīgākie uzdevumi katra priekšmeta apgūvē, ievērojami paplašinot līdzšinējo mācību saturu ģeogrāfijā, vēsturē, dabas zinībās. Palielināts arī dzimtās valodas mācību saturs, iekļaujot tajā literatūras teoriju un vēsturi, latviešu kultūras vēsturi. Iezīmēta pēctecība starp tautskolu un vidusskolu. Liela uzmanība tika veltīta skolēnu patstāvīgas domāšanas attīstīšanai. Svarīgs jautājums bija reliģijas saistība ar skolu. Ticības mācību ieteica kā neobligātu mācību priekšmetu. Programmā akcentēts skolas uzdevums – dot ne tikai zināšanas, bet audzināt apzinīgus pilsoņus. Šī programma tika izveidota, pamatojoties uz Rietumeiropas un Krievijas progresīvo pedagogu demokrātiskajām idejām, piemērojot tās vietējiem apstākļiem. [11]

Neraugoties uz grūtībām – skolotāju nesagatavotību, neskaidrībām programmā mācību satura ziņā, mācību līdzekļu trūkumu –, 1905. gada rudenī daudzi tautskolotāji mācību procesu organizēja saskaņā ar jauno programmu.

Latvijas skolu demokratizācijas process vērsās plašumā – tajā iesaistījās arī citi progresīvi noskaņoti iedzīvotāju slāņi. To prasības skolu jautājumos tika izteiktas petīcijās, kurās galvenokārt valdībai tika prasīts nodrošināt izglītību dzimtajā valodā, ieviest bezmaksas izglītību, apgādāt trūcīgos bērnus ar mācību līdzekļiem un uzturu. [11, 64] Tomēr reālu panākumu petīcijām nebija.

1905. gada rudenī revolucionārā kustība vērsās plašumā. Tika ievēlēts skolotāju birojs, kura galvenais uzdevums bija sasaukt un sagatavot skolotāju kongresu. Arvien pieauga tautskolotāju, skolu jaunatnes un vecāku aktivitāte izglītības jautājumu risināšanā.

No 10. līdz 14. novembrim Rīgā notika Vidzemes un Kurzemes tautskolotāju I kongress, kas pastiprināja Latvijas skolu demokratizācijas tendences. Atļauju tā sasaukšanai saņēma skolotāji A. Ķeniņš un J. Dāvis. Pirms paša kongresa gubernators

Zvegincevs, kurš šo atļauju bija izsniedzis, gribēja to atdabūt, taču nelīdzēja pat draudi pielietot spēku. [12, 75] Kongresā piedalījās ap 1000 tautskolotāju un citu inteliģences aprindu pārstāvju. J. Asara rediģētā un „tautskolotāju kongresā apstiprinātā jaunā skolu programma „Mūsu tautskola” apliecināja skolotāju pedagoģijas jaunrades lielās potenciālās iespējas un pedagoģiskās kustības plašo vērienu Latvijā 1905. gadā.” [3,137]

Rezolūcijā tika pieņemtas prasības atbrīvot tautskolas no administratīvās pārraudzības, šķirt baznīcu no skolas, atcelt birokrātisko skolas pārvaldi, ieviest obligāto bezmaksas kolu bērniem no 8 līdz 14 gadiem, par mācību valodu atzīt latviešu valodu, paplašināt tautskolu programmu.

Kongress arī atzīmēja daļas skolotāju zemo sagatavotības līmeni. „Kāds Valmieras skolotāju semināra latviešu valodas skolotājs mācītājs Vīmans latviešu valodā sarakstītā un pilsētas valdei iesniegtā 3 lappušu garā denunciacijas rakstā pielaidis 78 kļūdas. Semināru bibliotēkās nav literatūras latviešu valodā un pat labāko krievu klasiķu darbu, bet grāmatas ārpus šīm bibliotēkām lasīt aizliegts. Šādos apstākļos semināri nespēj sagatavot skolotājus sekmīgam pedagoģiskam darbam.”[13,29]

Par pašvaldībām referēja Rainis, kurš tās kritizēja, jo tās nerūpējās par labklājību. Rezolūcijā tika izvirzīta ideja par Latvijas teritoriālo pašvaldību (autonomiju) jaunajā demokrātiskajā Krievijā. [4]

Lai īstenotu kongresā pieņemtos lēmumus, tika ievēlēts Latvijas tautskolotāju savienības centrālais birojs (15 cilvēki) praktiskai darbībai. 23. novembrī birojs apsprieda Latvijas tautskolotāju savienības statūtu projektu, kurā iezīmēts tās galvenais mērķis – veicināt tautas izglītību, rūpēties par skolotāju pašizglītību un materiālā stāvokļa uzlabošanu. [10,83] Decembra beigās bija jānotiek otrajam kongresam, kurā pieņemtu statūtus, taču reakcijas uzbrukuma dēļ to neizdevās noorganizēt.

Pēc novembra kongresa Latvijā notika skolotāju un vecāku sanāksmes. Piemēram, Jelgavā tika pieņemts lēmums boikotēt carisko administrāciju, nepakļauties mācītāju un inspektoru norādījumiem. Sņķeres pagastskolā skolotājs neielaida vietējo mācītāju. Apriķos skolēni „mācījās dziedāt revolucionāras dziesmas, un, mājās iedami, tie dziedāja” Kas paši staigā driskās!”, nesdami pa priekšu sarkanu karogu. Jauno programmu ieveda pēc kādas vecāku sapulces, kurā tika lemts, vai mācīt ticības mācību skolā, vai nē. Daži saprātīgi vecāki paskaidroja gluži nedroši, ka bez ticības mācības bērni taču nevarot palikt, bet to pārbalsoja, un ticības mācības stundas tika noliktas pie aktīm,” rakstīja Apriķu mācītājs Grūners. [9,104]

Daudzviet skolotāji veica lielu aģitācijas un organizēšanas darbu, vadīja bruņoto cīņu sagatavošanu un paši atradās cīnītāju pirmajās rindās.

Sākoties reakcijas uzbrukumam, tautskolotāji atkal atradās pirmajās rindās, kurus spīdzināja un slepkavoja. Pēc nepilnīgiem datiem (no apmēram 2000 skolotājiem Latvijā)

- kratīti – 15,

- policijas uzraudzībā – 22,
- no Baltijas izraidīti – 7,
- no vietām padzīti – 53,
- izsūtīti – 33,
- mantas izūtrupētas vai sadedzinātas – 41,
- arestēti, cietumā sēdējuši – 209,
- pērti un mocīti – 56,
- katorgā notiesāti – 7,
- uz šaušanu vesti un nenošauti – 7,
- nošauti – 45,
- pakārti – 3. [7]

Skolotājs Barbans no Rūjienas nošauts, aiz lielceļa grāvja neaprakts nogulējis vairākas dienas. Skolotājs Dievkociņš no Lielzalves stipri sists ar šautenēm, jo nevarējis paiet ātri, nošauts un atstāts guļot uz ledus. Bez jebkādas tiesas un izmeklēšanas nošauts skolotājs Ērlīhs. Fernests Jānis, Sarkanmuižas skolotājs, dzelzceļa stacijā nodurts ar štikiem. Skolotājs Ozoliņš no Kokneses pirms nošaušanas briesmīgi mocīts... [7]

„Revolūcija ir veco dzīves formu kapracis un jaunu dzīves formu radītāja. Katra revolūcija kaut ko aprok un kaut ko rada no jauna. To darīja arī 1905. gada revolūcija.” [7,7]

Pēc 1905. gada revolūcijas skolās nācās atgriezties pie vecajiem noteikumiem un kārtības. Rīgas mācību apgabala kurators G. Uljanovs draudēja slēgt skolas, kuras neievēros likumus mācību valodas un programmas ziņā, taču demokrātiskās iezīmes nebija iespējams izdzēst no vēstures. Šis bija grūts periods, jo skolās trūka skolotāju, skolas ēkas bija nopostītas, izjūtami neveselīgi sadzīves apstākļi, kā arī liela mācību slodze, jo visi mācību priekšmeti atkal bija jāapgūst krievu valodā. Tomēr progresīvās idejas turpināja izplatīties, par tām diskutēja, centās iepazīt to būtību un attiecināt uz Latvijas apstākļiem.

„Ar 1905. gada revolūciju latviešu vārds pirmoreiz izskanēja Eiropā un pasaulē (...). Pati revolūcija un tās nesaudzīgā apspiešana uz ilgiem gadiem iegūla tautas atmiņā. Tādējādi tai bija liela morāla un psiholoģiska ietekme.” [8,537]

Secinājumi.

1. Priekšrevolūcijas posmā latviešu tautskolotāji tuvinājās sociāldemokrātu kustībai, tika veidoti pirmie skolotāju pulciņi, sasauktas sapulces, kurās mēģināja risināt vienu no aktuālākajiem jautājumiem izglītībā – jaunu mācību programmu izveidi skolām.
2. 1905. gada revolūcijas notikumos tautskolotāji piedalījās gan aģitācijas, gan organizatoriskajā darbā, gan bruņotā cīņā.
3. I Vidzemes un Kurzemes tautskolotāju kongress pastiprināja Latvijas skolu demokratizācijas tendences, pieņēma J. Asara rediģēto rezolūciju „Mūsu tautskola”, pēc kuras mācību procesā vadījās daudzi tautskolotāji, veidojot to atbilstoši laikmetam.
4. Reakcijas laikā no apmēram 2000 skolotājiem Latvijā cieta vairāk nekā 700, kas pierāda pedagogu aktivitāti revolūcijā un gatavību jaunām progresīvām un demokrātiskām pārmaiņām.

Izmantotie avoti un literatūra

1. LVVA PA 35.f., 25. apr., 785.1
2. LVVA PA 35.f., 25. apr., 757.1
3. Anspaks J. Pedagoģijas idejas Latvijā. – R.:RaKa, 2003. – 476 lpp.
4. Apine I. Domas par 1905. gadu. // Diena. Kultūras Diena, 2005. g. 27. augusts.
5. Asars J. Mūsu tautskola. – R.: 1905. – 16 lpp.
6. Bērziņš J. Latviešu tautskolotāji un 1905. gada revolūcija // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1926. – 193. lpp.
7. Birkerts P. 1905. g. revolūcijā cietušie Latvijas skolotāji. – R.: Nākotne, 1927. – 222 lpp.
8. 20. gadsimta Latvijas vēsture, I daļa. – R.: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000. – 869 lpp.
9. Mācītāju ziņojumi par 1905. gada revolūciju. Nonāca O. sak. – R.: Kultūras Balss, 1930. – 167lpp.
10. Ruberts J. Latvijas skolotāji un skolu jaunatne 1905. gada revolūcijā. – R.: Zinātne, 1965. – 133lpp.
11. Staris A., Ūsiņš V., Žukovs L. Skolas un izglītība Latvijā (1900-1920). – R.: RaKa, 2000.-155lpp.
12. Vičs A. Latviešu skolu vēsture. 5. sēj. – R.: Derīgu grāmatu nodaļas apgāds, 1940. – 493 lpp.
13. Ziemeļis S. Latvijas tautskolotāji Krievijas pirmajā revolūcijā (1905.-1907.g.). – R.: Latvijas Valsts izdevniecība, 1956. – 50lpp.